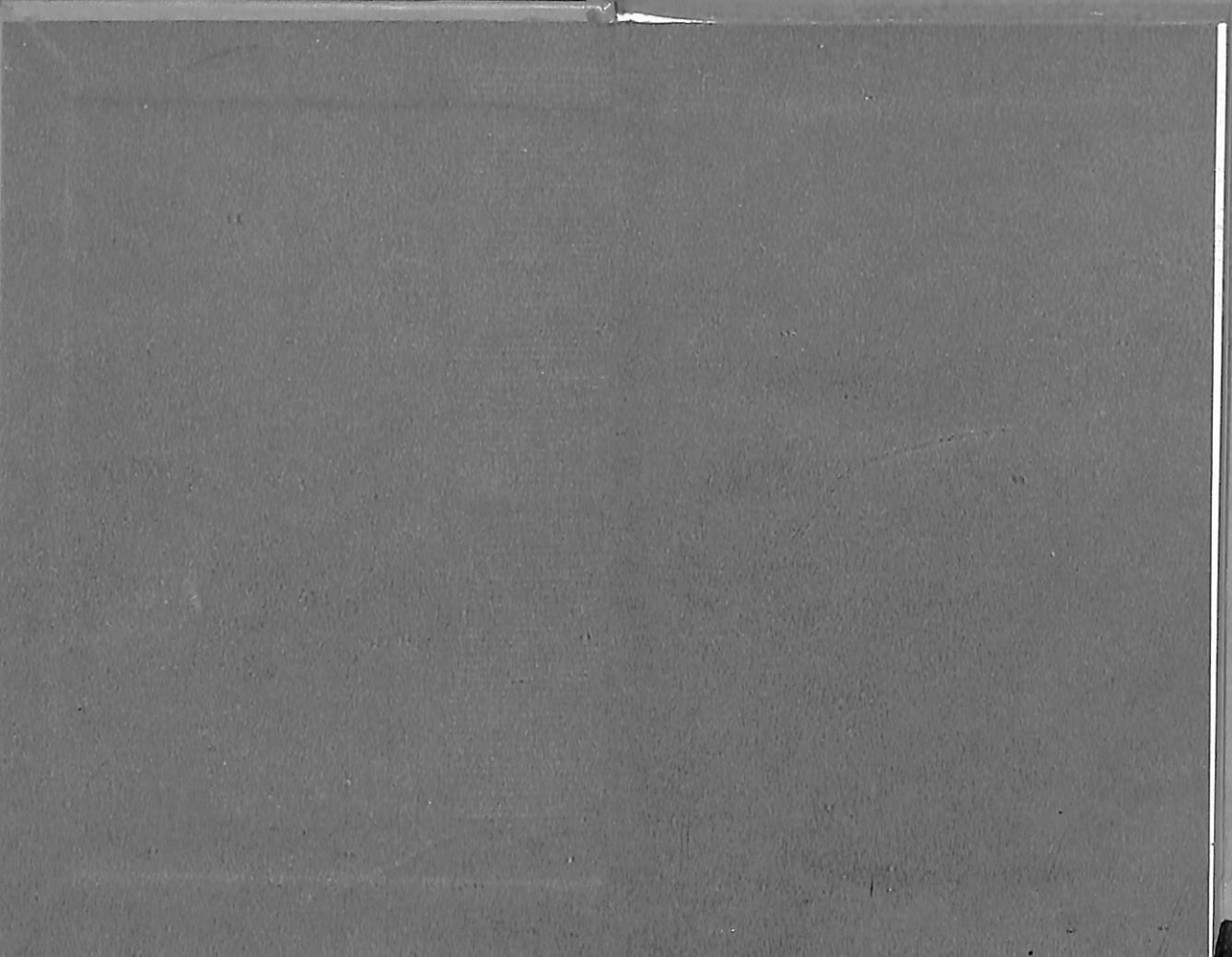




МУДРІСТЬ НАРОДНА

Збірник двадцять перший

КИРГИЗЬКІ ПРИСЛІВ'Я
ТА ПРИКАЗКИ

Упорядкував і переклав
Михайло Гайдай

*Видавництво художньої літератури
«Дніпро»
Київ — 1977*

З М І С Т

- 5 Вступне слово Михайла Гайдая
20 Рідна земля — мов колиска золота
30 Від дощу земля зеленіє,
від праці народ багатіє
46 Бідний з багатим,
вівця з вовком дружби не водять
66 Окраса людини — друзі
92 Маєш коня — пізнавай землю,
маєш батька — пізнавай людей
120 Думка за вихор хутчіша

© Видавництво «Дніпро», 1977.

К $\frac{70500-117}{M205(04)-77}$ 105—76

ВСТУПНЕ СЛОВО

О. М. Горький у промові на Першому з'їзді радянських письменників, звертаючись до літераторів Кавказу і Середньої Азії, сказав: «Початок мистецтва слова — у фольклорі. Збирайте ваш фольклор, вчіться з нього, обробляйте його. Він дуже багато дає матеріалу і вам, і нам, поетам та прозаїкам Союзу. Чим краще ми знатимемо минуле, тим легше, тим глибше, радісніше зрозуміємо велике значення сучасного, що ми його творимо».

Цими словами великий пролетарський письменник справедливо визначив місце, яке посідає фольклор народів СРСР у радянській соціалістичній культурі. Усна народна творчість набагато старіша за писемну літературу, вона — невід'ємне джерело пізнання історії кожного народу. За глибокої давнини фольклор мав загальний характер і протягом багатьох століть лишався єдиною формою художньої творчості. Від давніх часів з трудно-

вою діяльністю людини були тісно пов'язані різноманітні сказання й пісні, міфи, легенди, казки, прислів'я та приказки. Цей багатий матеріал складав дописемну художню словесність, яка виконувала важливу суспільну функцію, часом заміняючи історію, літературу й філософію. У фольклорі сконцентровувалися досвід і світогляд докласового суспільства, виявлялися соціальні прагнення трудящих та їх боротьба з експлуататорами й поневолювачами.

Таким надзвичайно багатим і самобутнім є фольклор тюркомовних народів Радянського Союзу, зокрема киргизького. Серед інших жанрів фольклору особливе місце посідають прислів'я та приказки, що їх народ дбайливо зберігав, розвивав і передавав наступним поколінням як вияв набутого віками досвіду, мудрості, художнього осмислення явищ життя і суспільних відносин, взаємозв'язків природи і людини. Адже киргизи до революції не знали науки й літератури, власне, не мали писемності, і лише у фольклорі та піснях акинів відбивалося світорозуміння народу. Прислів'я та приказки широко використовувалися акинами й народними поетами. Їх можна знайти навіть у найдавніших епічних

творах, бо усна поетична творчість киргизів своїм корінням сягає глибокої давнини, про що свідчать такі архаїчні форми, як оригінальні космогонічні міфи, пастушачі пісні, плачі-кошки. Окрім відомого багаторського епосу «Манас», який містить у собі міфи, легенди, прислів'я та приказки, у киргизів є так звані малі епоси — «Кедейхан», «Коджоджаш», «Джанли-Мірза», «Ер-Тьоштюк», також багаті на афористичні вислови й прислів'я. Органічно пов'язані з образною системою прислів'їв деякі інші народнопоетичні твори: «ширилдан» — пісні табунників, «бекбекей» — пісні жінок, що вночі охороняють овечі отари, «опмайда» — трудові пісні погоничів під час молотіння, «кайим-айтишуу» — жартівливі пісні-змагання. Як правило, активними носіями традицій народної музичної та поетичної культури були акини, виконавці на народних інструментах — комузі та киякчі.

Якщо узбеки, таджики й туркмени мали плідні й міцні контакти з класичними літературними традиціями Сходу, то у киргизів їх порівняно мало, хоч зв'язки з арабською, монгольською, уйгурською та іншими культурами і простежуються. Тому, наприклад, знаходимо у них неба-

гато загальновідомих, загальнолюдських крилатих висловів з давньої класичної літератури Сходу. Зате у фонді приказок і прислів'їв багато зразків, тотожних з узбецькими, туркменськими, башкирськими і казахськими або дуже подібних до них, що можна пояснити спільністю походження, мовною близькістю, давніми і тривалими культурними контактами цих народів. Коли порівняємо також деякі українські та киргизькі прислів'я, то переконаємось, що окремі з них на диво подібні, і це свідчить про мовні, історичні зв'язки слов'янських і тюркських народів, їхнє культурне взаємозбагачення. Таких прислів'їв чимало: «Куй залізо, поки гаряче», «Не май сто рублів, а май сто друзів», «Ситий голодного не розуміє», «За дурною головою і ногам нема спокою», «Хата з дітьми — базар, без дітей — кладовище» та ін. Така типологічна схожість пояснюється подібністю деяких умов життя та побуту слов'ян і тюркських народів.

Продуктивним джерелом киргизьких приказок і прислів'їв були й такі оригінальні пісенні жанри та форми, як санати, замани, ілакапи. Заман — жанр дореволюційної поезії; це переважно короткі, безсюжетні вірші, в яких виявля-

лося ставлення акина до сучасності. В заманах багато віршів афористичного характеру, де засуджуються лінощі, пияцтво, міжродові чвари, скнарість багатіїв, жадібність і розпуста служителів культу, оспівується праця, чесність, хоробрість. Санат, що, мабуть, передував терміну «заман», нагадував пісню, яка складалася з римованих афоризмів, або ж це було прислів'я, котре переходило в пісню. Дуже поширені були ілакапи, що ними звалися часто і афоризми, і мудрі вислови-повчання, прислів'я, коротенькі казки та анекдоти.

Іноколи прислів'я походять з окремих легенд, як, наприклад, прислів'я «Повірила я сестриці своїй та й без чоловіка зосталась», що має в основі легенду про двох сестер, які перетворилися на птахів. Деякі приказки й прислів'я пов'язані з історичними подіями та конкретними історичними особами. Так, спогади про еміграцію киргизів 1636 року до Ферганської долини і Бухарського ханства знайшли відображення у прислів'ї-жарті «Віслюка ми вже якось осідлаємо, але як же нам йому намаз робити?» (киргизи до цього на віслюках не їздили, і мусульманство ще не було поширене).

Киргизькі прислів'я та приказки несуть важливу наукову інформацію про побут, звичаї, матеріальну культуру минулого. Тим-то вони можуть стати в пригоді не лише фольклористам, мовознавцям і письменникам, а й історикам та етнографам. Ідейно-тематичне багатство прислів'їв та приказок охоплює різноманітні сторони життя людини, суспільні й родинні взаємини, соціальну боротьбу. Створені переважно за часів феодально-патріархальних відносин, вони не втратили своєї ідейно-художньої цінності і в наш час, відіграючи важливу роль у справі комуністичного виховання радянської людини. Патріотизм, любов до свого народу, повага до інших народів, уславлення праці трударя, його моральної переваги над гнобителями і можновладцями — ханом, басм, манапом, бієм, виразне антирелігійне спрямування і засудження святенництва, зажерливості та брехливості «святого» ходжі й мулли — все це робило прислів'я гострою зброєю в боротьбі народу проти темряви, злиднів, безправ'я і жорстокості феодально-родового ладу.

Зрозуміло, що характерний для киргизів побут, спосіб життя, традиційне господарювання, які переважали в давні часи,

знайшли своє відбиття і у прислів'ях. Життя кочівника-скотаря, праця пастухів, вівчарів, табунників, землеробів, мисливців посідає одне з чільних місць у фольклорі малих форм. Широке відображення у прислів'ях знайшов тваринний та рослинний світ, що допомагає краще відчувати й уявити чудову природу Киргизії — її безкраї степи, зелені квітучі передгір'я, сніжні вершини Ала-Тоо. Неповторним колоритом позначені прислів'я, в яких згадуються традиційне полювання з беркутом і хортами, народне свято — «той» і верхогоння з тушею козла. В прислів'ях і приказках надзвичайно часто згадуються домашні тварини, насамперед худоба — кінь, верблюд, вівця, і це не дивина, бо для киргиза-кочівника вони були єдиним засобом існування. Вражає, як тонко передано вдачу тварин, їхню поведінку, шанобливе ставлення до худоби: «У поганого господаря кінь п'є воду у вуздечці», «Коли в тебе є кінь — пізнавай землю», «Злість коня у вухах» тощо. Окремі прислів'я підкреслюють специфічні особливості народних звичаїв, побуту й умов життя. Однак деякі прислів'я, що відображали старі, віджили патріархально-родові взаємини, забобони й звичаї, вже давно

зникли з пам'яті: «Бери не дружинну, а рідню», «Син у батька, немов раб у володаря», «Коли нагай замашний, то жінка скромна», «Не радій, коли народиться дитина, а радій, коли вона виживе», «Хай буде твій син і поганий, аби на зріст був високий» (у кочовому суспільстві в чоловікові особливо цінувалася фізична сила).

Чи не найбільшу тематичну групу становлять прислів'я повчального, філософського спрямування: спостереження над людською вдачею, вадами, мудрі поради, роздуми над силою слова, над всеперемагаючою силою розуму людини, про одвічну боротьбу добра і зла. Ми помічiamo в них то доброзичливу посмішку, то м'який гумор, а то й саркастичне глузування чи вбивчий сміх. Тому не дивно, що ці прислів'я активно використовували кращі народні співці-акини та поети.

Наприкінці XIX століття в історії киргизького народу сталася важлива соціально-політична подія — Киргизія увійшла до складу Росії. Внаслідок цього різко посилюється процес розпаду патріархально-феодальних устоїв. До Киргизії почали проникати ідеї прогресивної ро-

сійської культури, і справжніми виразниками народного духу стали поети-демократи, серед них і Токтогул Сатылганов (1864—1933), що пристрасно викривав хижацьку суть родової верхівки — баїв, манапів, біїв. У виступах акина-імпровізатора Барпи Алимкулова зазвучав протест проти соціальної несправедливості й експлуатації. Прислів'я та приказки викривального характеру, а також традиції усної поетичної творчості народу використав у своїй поезії акин Тоголок Молдо (1860—1942), надавши їм нового соціального забарвлення. В казково-алегоричних образах птахів у сатиричній поемі «Сказання про птахів» він картав представників різних соціальних верств, змальовував яскраву картину пригноблення киргизької бідноти феодально-байською верхівкою.

Киргизський фольклор, зокрема прислів'я та приказки, привертала увагу багатьох письменників і вчених. У зв'язку з цим варто згадати насамперед твори видатного російського радянського письменника-природознавця, географа і етнографа М. М. Пришвіна, який ще в 1911 році, після перебування в Киргизії, написав два нариси «Адам і Сва» та «Чорний

араб», де чудово змалювано природу Киргизії, життя народу, показано, яке важливе місце в ньому посідали фольклор, прислів'я та приказки. Тонкі спостереження, сповнені глибокої симпатії та поваги до киргизького народу, допомагають нам краще зрозуміти природу народного гумору, пізнати дожовтневий побут і психологію кочівників, відчутти гостре класове розшарування і нові соціально-економічні процеси, зокрема перехід від пастушачого побуту до землеробства («Адам і Єва»). Правдивою ілюстрацією до тих прислів'їв, які засуджують багатіїв-баїв, є оповідь про перебування у бая Кульджі, степового царя, «батька пастухів»: «Заблищало прісне озеро. Відкрилася долина, повна гнідих коней. Почалися аули родичів Кульджі, його табуників і баранчів — степових злодіїв — для острашки недобрих людей. «Наймудріший» суддя пастухів — бай Кульджа — міг завжди приборкати непокірного, викравши його табуни» *. «...Без канав, без огорож, на всі боки розкинулося господарство степового царя-родоначальника: у долині бі-

* М. М. Пришвин. Избранные произведения в двух томах, т. 1. М., 1972, с. 191.

ліли юрти дядька Кульджі, й брата, й другого брата. За сопкою жив сват, за горою іще сват і незліченні бідняки, що працювали на багатих» *. Приїзд на бенкет бія та мулл нагадує влучну народну характеристику з прислів'їв і приказок: вони жадібні й хитрі. «В сусідніх аулах учули гостя й бенкет на його честь. Першими приїхали два мулли у білих чалмах, сіли на землю, підібгавши ноги, пильно дивлячись на хазяїна, котрий сидів верхи на барані в червоному скісному промінні призахідного сонця. Приїхав дядько Кульджі, бій (суддя) — величезна туша, що перехнябилася на сидлі від жиру» **.

Письменник зафіксував самий процес творення і виконання пісень і прислів'їв: як дівчина вночі співала пісні «бек-бекей» біля отари («Чорний араб»), як колоритно пересипають свою мову прислів'ями знайомі киргизи («Адам і Єва», «Архари»):

«Наші коні бігли швидше за верблюда, а бик усе відставав.

* М. М. Пришвин. Избранные произведения в двух томах, т. 1. М., 1972, с. 192.

** Там же, с. 193.

— Чу, чу! — поганяв старий бика, теж трюхикав і, наздоганяючи нас, казав своє степове прислів'я: «Якщо товариш твій сліпий на одне око, примружуй своє, щоб бути йому до пари»*. Або: «Велике діло — слово, але воно й губить плем'я Адама. Ось зараз воно принесло звістку про доброго гостя; ми раді: добрий гість, з добрими побажаннями — і вівця приносить двох ягнят. Але Довге вухо приносить вісті й про поганого гостя: після такого гостя останню вівцю забирає вовк»**. В оповіданні «Архари» бідняк Токмет, у якого після джута (ожеледі) лишився один лише верблюд, говорить прислів'ями: «Повітря і вода належать усім, здобуток рук мисливця — пополам», «Хто багато їздив, той знає, що далеко і що близько; хто багато пережив, той знає, що солодко і що гірко». Велика Жовтнева соціалістична революція звільнила киргизський народ від віковичного гноблення, забезпечила можливість широкого розвитку самобутньої

* М. Пришвін. Моя страна. М., 1948, с. 29.

** М. М. Пришвін. Избранные произведения в двух томах, т. 1. М., 1972, с. 192.

культури. Киргизи можуть пишатися своїми здобутками в науці, літературі й мистецтві. Ці досягнення загальновідомі, і найкращим свідченням цього є те визнання, яке здобули киргизський богатирський епос «Манас» та сучасна киргизька радянська література. Великою мірою збагатилися в радянську добу новими зразками також прислів'я та приказки, що відображають нове життя, славлять В. І. Леніна та партію, радянську соціалістичну дійсність, світле комуністичне майбутнє («Леніна заповіт — на тисячі літ», «Голос партії — голос народу», «Партії слово — щасливого життя основа» тощо).

Видання збірок народних прислів'їв і приказок зміцнює зв'язки між братніми народами СРСР та їх культурами, оте «чуття єдиної родини», яке так схвалювано і натхненно висловив П. Тичина.

Збирання і вивчення киргизьких прислів'їв та приказок припадає на наш час. Найбільшим збірником, що побачив світ у 1964 р., є видання Бібі Керімджанової (Кыргыздын макалдары, лакаптары жана учкул создору. Фрунзе, 1964). В основу нашого збірника киргизьких прислів'їв та приказок, що вперше видаються

українською мовою, покладено «Киргизько-російський словник» відомого тюрколога проф. К. Юдахіна (М., 1965), звідки упорядник добрав понад тисячу прислів'їв, що їх подано К. Юдахіним у підрядковому точному перекладі. Гадасмо, що читачі із задоволенням і користю познайомляться з мудрою творчістю талановитого і працелюбного киргизького народу.

Михайло Гайдай



Рідна земля —
мов колиска золота

Ленін — розум народу.

Ленін — наймудріший серед мудрих.

Шляхом Леніна йти —
до щастя прийти.

Ленінова правда в кожен аул
прийшла.

Був світ старий — тепер новий.

Голос партії — голос народу.

Партії слово — щасливого життя
основа.

Будь не лише сином свого батька,
а й сином свого народу.

Слава людини — від її народу,
слава землі — від її скарбів.

Не казна — скарб, а народ.

Усе, що пережив з народом,—
великий той.

Немає людини, яка б не тужила
за своїм народом, нема коня, який
не нудьгував би за своїм табуном.

Народ — святиня, хто пішов
від народу,— пропаща людина.

Людина, що відірвалася від свого
народу, довго не житиме.

Той, хто відірвався од народу,
заблукє.

Коли народ прокляне, то на землі
місця не знайдеш.

Біда тому народу, що зазіхає
на чужу землю, горе молодцю,
який відірвався од свого народу.

Ніхто не може стати вищим за народ.

Слово народу завжди правдиве.

У слові народу — золото правди.

З ким народ, з тим і перемога.

Голова — для розуму,
мудрець — для народу.

Нема героя без народу.

Як є скеля, буде й щебінь,
як є народ, буде й поет.

Вшануймо комуз, на якому
грали наші діди.

Рідний край — серцю рай.

Хай навіть буде на чужині рай,
не кидай дім і рідний край.

Якщо рідний край обороняти треба,
той не джигіт, хто себе береже.

Хто життя в борні не жаліє,
той ворога переможе.

Коли навколо вороги,
бережи честь, а не життя.

Бережи Вітчизну, як око,
і вона тебе завжди берегтиме.

Ціну рідній стороні складеш
на чужині.

Негода в ріднім краю
краще за сонце на чужині.

Коли лисиця бреше на свою нору,
вона миршавіє.

Краще бути погавицею в ріднім
краю, ніж султаном на чужині.

У рідному аулі і в собаки хвіст
бубликом.

Народу дорогий герой,
герою дорогий народ і земля.

Дош піде — земля зазеленіє,
богатир народиться — народ зрадіє.

Добрий джигіт — народові слава,
поганий джигіт — ганьба.

Добрий піклується про людей,
поганий — про себе.

Земля красна водою, джигіт —
людською хвалою.

У багатиря хоча життя й коротке,
та слава вічна.

Риск — супутник героя.

Богатир пізнається у борні.

Богатир славу в бою здобуває,
боггуз дома шаблею махає.

Як помирати зі сльозами,
краще помри з піснею.

Джигіт і на смерть іде усміхаючись.

Дитину бережи, ворога — перемож.

Назвався хоробрим — виходь
на бойовисько.

З двох богатирів той дужчий,
хто обачніший.

Батиря слава знаходить, боягуза —
смерть.

Ото сміх — джигіт свиню переміг!

Дома — богатир, у бою — дитина.

Хто отруту випив — раз помре,
хто присягу порушив — тисячу разів.

Запорука щастя в єдності.

Там життя, де згуртованість.

Якщо народ згуртується,
то й Аджанаа * переможе.

* А д ж а а н — за легендою — жорстокий
правитель Чуйської долини.

Один і каменя не зрушить, громада
й гору пересуне.

Одне дерево — ще не сад,
один камінь — ще не мур.

Один камінь — не гора,
одна голова — не народ.

З одного вола супряги не буде.

Того, хто відбився від гурту,
вовк загризе.

Як нема побратима, то й богатира
страх візьме.

Поділись із земляком навіть
тією їжею, якої тобі самому
до кінця місяця не вистачить.

Гори вода руйнує, народ —
ворожнеча.

Ячмінь не вродить на камені,
чужинець не стане односельцем.

Козерог тягнеться до гір,
молодець — до свого племені.

Від низин і до вершин ми всі —
народ один.

Дружба й братство дорожчі
за всяке багатство.

Радянська країна — рідна родина.

Багато народів у нашої Вітчизни,
помисли в них одні, хоч мови й різні.

Росіянин і киргиз — одна душа,
одна кров.

Хто у мирі живе, той достатки має.



Від дощу земля зеленіє,
від праці народ багатіє

Без праці нічого не зробиш,
без бажання нікуди не дійдеш.

Людина красна не словами,
а своїми ділами.

Сталь гартується у вогні,
людина — в труді.

Краса пісні — в співакові.

Праця — окраса джигіта,
джигіт — окраса народу.

Коли ти джигіт — покажи спритність,
коли рєси арик — покажи
свою силу землі.

Від дощу земля зеленіє,
від праці народ багатіє.

Краще будь-що робити,
аніж без діла сидіти.

Хто не працює, той не знає
ціни відпочинку.

Чесна праця щастя приносить.

Будеш робити — буде щастити.

Силою не хвались, краще трудись.

Покладайся не на силу, а на працю.

Надійся на свою працю,
а не на випадок.

Здобуде без праці на користь
не піде.

Нлуг у роботі не іржавіє.

○

Відкладену роботу снігом замете.

○

Хай краще залишиться їжа,
ніж робота.

○

Їжа почекає, та не робота.

○

Перлина на землі не лежатиме,
робота не ждатиме.

○

Дорогий не початок, а кінець.

○

Добрий початок — половина діла.

○

Початої справи не кидай, мир цілуй,
чвари зневажай.

○

Почати — починає, та кінчати
не кінчає.

Коли щось робиш, думай
про наслідки.

○

Хотів зробити спішно,
а вийшло смішно.

○

Той, хто їсти поспішає, опечеться.

○

У парубка, що рано встає,
щастя більше.

○

Хто не поспішає, той і на гарбі
зайця дожене.

○

Сіятимеш весною,
не кладатимеш зубами зимою.

○

Влітку поле обробляй, взимку
матимеш коровай.

○

Як сорочка не спітніє, то й поле
не зазеленіє.

Арик копатимеш — втомишся,
посів поливатимеш — радітимеш.

Як праця твоя важка,
то їжа твоя буде солодка.

Як руками працюватимеш,
то й зуби роботу матимуть.

Того кошма, хто її зробив.

З малої праці малий і здобуток.

Як робив, стільки й заробив.

Замолоду — праця, під старість —
достаток.

Батько достатку — праця,
мати — земля.

Селянин без праці жити не може.

Селянина оцінить земля,
джигіта — народ.

Праця, вкладена в землю,
не пропаде.

Земля людини не обдурить.

Нива — окраса землі.

Якщо ти землероб, доглядай посів.

Хто горобців боїться, проса не сіє.

Хто сарани боїться, хліба не сіє.

Без турбот не буде й урожаю.

Як кетменем не махатимеш,
то й хліба не матимеш.

Як працював, такий і врожай зібрав.

Схуднеш від праці — погладшаш
від врожаю.

Як не вродить пшениця,
і найкращий серп тупим стане.

Хто жати не вмів, все серпа вибирає.

Комбайнер — тисяча чоловік,
жнець — одна людина.

Трактор з'явився —
комори пшеницею виповнилися.

У кого є пшениця,
тому срібло й золото ні до чого.

Який господар, така й худоба.

Який майстер, така й робота.

Який майстер, такий і учень.

Майстер навіть із заліза викує
золотий меч.

Для джигіта навіть сімдесяти
ремесел мало.

Умілець і нігтем кіл затеше.

Умілий двічі їсть.

Уміючи, і сміг підпалиш.

Де котляр захоче,
там і вушко припасує.

Як не вмієш стріляти, нічого
рушницю до плеча прикладати!

Руки робили, а шия винна.

Солдат про битву,
перукар — про бритву.

Хто про що, а цирюльник
про брусок і бритву.

○

В юрті шевця — обрізки шкіри.

○

Мисливця на вовків пізнаєш
по шапці.

○

Коваль, а без молота.

○

Як махатимеш сокирою,
то дрова будуть.

○

Той, хто не знає своїх можливостей,
мучиться.

○

Старається все життя, та без пуття.

○

Хоч і відріжеш поли, рукавів
не припиєш.

○

З однієї пшонини каші не зварип.

Все одно що голкою криницю
копати.

○

Попрацюєш — зерно буде,
лінуватимешся — пустеля буде.

○

Мурашка хоч і мала, але гори
перевертає.

○

З лікоть богатир Агиш, та жилавий.

○

Гарна молодиця, а в роботі
ще краща.

○

Не дивись, чи гарний, а дивись,
чи працьовитий.

○

Роботяща рука й гори пересуває,
ледача — й калдаю * не одламає.

* К а л д а й — маленький корж.

Роботяця людина ніколи
не заспокоюється.

З ледачим не знайся,
від наклепника втікай.

Від нероби й аллах відвертається.

У ледаря багато відмовок.

Дитині все іграшки, ледачому — сон.

Розумний надіється на працю,
дурний — на сон.

Череву лежаче, череву ледаче
з голоду плаче.

Для себе працює, мов віл,
для інших — балачки справляє.

Ротом жне, спиною колосся збирає.

Ходить по рисовому полю, а збирає
по одному колоску.

Ледар каже: зроблю завтра,
сьогодні робити не варто.

Сьогодні поїмо, а на завтра
що аллах дасть.

Істи — найлегша робота.

Ти пан, і я пан, — хто ж коня
нагодує?

Ледачий коняці й грива важка.

У вовка харч у ногах.

Заманеться верблюдові колючки,
то й шию простягне.

У доброго чабана баран ситий.

Жир вівці залежить від вівчаря.

°

Де пастухів багато,
там вівці дохнуть.

°

У поганого господаря кінь п'є воду
у вуздечці.

°

Пасовисько з худобою — скатертина
в смальці.

°

Приплід у худоби лічи восени.

°

Хто коня доглядає,
пішки не ходитиме.

°

Як добре коня нагодуєш,
то й поганий кінь скакуном стане.

°

У кого баский кінь, той пішки
не вирушить у дорогу.

У кого немає коня, у того немає ніг.

°

Коли мандруєш у далекі краї,
не забудь про доброго коня.

°

Кінь — крила джигіта.

°

Поки придбаш коня, і ноги —
підвода.

°

Кінь — в усьому підпора.

°

Виросло лоша — кобилі поміч.

°

Як треба, то й кобилиця
стане аргамаком.

°

Якщо осідлав баского коня,
натягай повіддя.

°

Краще щось носити мішком зблизька,
ніж возити гарбою здалеку.

Рано вийдеш — сонце освітить
дорогу, пізно вийдеш —
ніч заступить дорогу.

°

Молодому — праця, старому —
пошана.

°

Не розкидай вилами того,
що я збирав голкою.

°

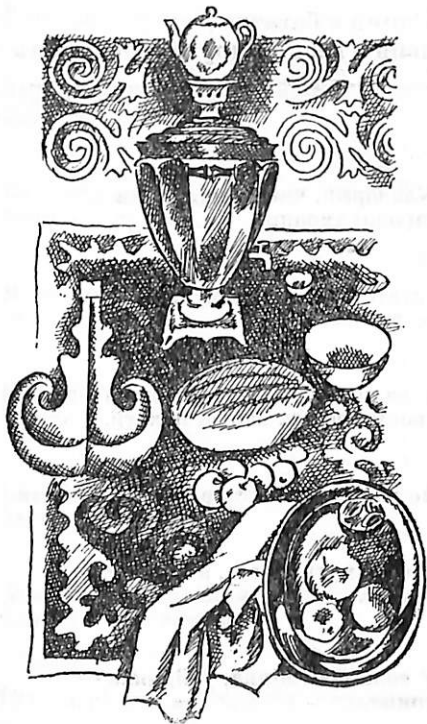
Те, що приходить без праці,
пропадає без ліку.

°

Дружний колгосп — багатий колгосп.

°

Праця — море, знання — човен.



Бідний з багатим,
вівця з вовком дружби не водять

Жандарми, чиновники, хани —
народні тиранни.

Багатство — не мета, бідність —
не ганьба.

Бува, що чорна юрта бідняка
просторіша за ханові палати.

Не радій з багатства, радій із щастя.

Праця мускуляста, а багатство
глусте.

У вола шия міцна, у бідняка —
спина.

Для бідняка одна втіха — сон.

Золота нема в того, хто його
добуває.

Багач говорить про своє добро,
бідний — про лихо.

Мудрому життя мало, багачеві —
худоби.

Бай хвалиться худобою,
бідняк — думками.

Бідному життя дороге,
багатому — худоба.

Заможний — про багатство,
бідний — про злидні.

Ненажері баю все худоба сниться.

Навіть ханові не вистачає
дрібки солі.

°

Лихі можновладці
схожі на зиму з хуртовинами.

°

Багач бідного родича не впізнає.

°

Бай наймита не розуміє.

°

Багач багачеві наливає,
річка в річку впадає.

°

Краще в бідного пити воду,
як у багатого — чай.

°

Поступись дорогою старому,
допоможи чим можеш бідному.

°

В юрті бідняка не вміщаються
навіть два зайчих вуха.

У бая служив — за півроку
козу заробив.

°

І так злидні, а тут ще корова
ялівка.

°

Бай своє ягня зарізати пожалів,
то забрав у бідняка останнє.

°

Була в бідняка одна коза, та й ту
бай випросив.

°

Вже як нема, то й солі нема.

°

У торбині бідняка навіть заяче вухо
не поміститься.

°

Угору потягти — віл здохне,
Униз потягти — віз поламається.

°

У бідняка одна коняка, та й та —
кобила.

Від бідняка і єдиний кінь
норовить утекти.

Бідняків двох, а кінь один.

Був один кінь, та й того вкрали.

Від нього полетіла птиця щастя.

Що на землю впало, те й сирітьське.

Укрив голову — ноги голі,
укрив ноги — голова гола.

І вовк за поли, і ворог за комір
хапає.

Біда до біди — вдавився,
а його ще й кулаком б'ють.

Базар великий, та покупці — злидні.

Багатому базар солодкий,
убоному — гіркий.

Щасливому — шматок, невдасі —
кийок.

Навіщо намисто, коли нема чого їсти.

Спраглому і вода солодка.

Для голодного ложка їжі дорожча
за золото.

Голодному юшка дорожча за золото.

Ціну їжі знає голодний,
долю бідняка знає бідний.

Голодному на полюванні не щастить.

Хто жир має, той і пальці облизує.

Хто м'ясо ділить, у того
пальці жирні.

Син багатого не наситний,
краще не знатися з ним.

Хто на сонце надіється —
змерзне, хто на бая сподівається —
від голоду помре.

Голий води не боїться.

Сирота сам собі пуповину одрізусь.

Не позичай у лихваря,
не торгуйся з багатим.

Не буде криці з чавуну,
а з ворони — сокола.

Хай краще прийде пошесть,
аніж жорстокий багатир Томо.

М'ясник думас про м'ясо,
чорна коза — про життя.

Кішці іграшки, а мишці смерть.

Сила й батька свого не визнає.

У закону довга палиця.

Хто айран * пив, врятувався,
хто відерце облизав — понався.

Халву з'їв правитель,
а побили сироту.

Просо склював горобець,
а карають перепілку.

Одні сваряться, іншим жир
перепадає.

* Айран — напій з розбавленого
кислого молока.

Вперічили того, хто в чапані *,
а боляче тому, хто в сорочці.

Хто пив — урятувався,
хто допивав — попався.

Руки винні, а спині горе.

Якщо тебе ображено, іди в Талас **.

Чим більше шерсті на ньому,
тим більше тремтить.

Лев муркоче, як кішка,
та нападає люто.

Хоч ворону зробиш гусем,
вона не перестане клювати
покидьків.

* Чапан — халат.

** В епосі Талас — центр киргизької державності.

Вівця кляне, а вовкові байдуже.

Якщо гедзя зробиш бієм *,
він усім дошкулятиме.

Де грифи, там погань не лежить.

Нехай син багача каже, хоч у нього
й рот кривий.

Коли у великій юрті засміються,
то у малій посміхнуться.

У грошовитого руки грають,
у невдахи очі бігають.

Коли бай вбереться в пове, кажуть:
«Вітаю», коли бідняк — кажуть:
«Де взяв?»

* Бій — суддя.

Двоє багатців стануть сватами —
скакунами обмінюються,
двоє бідняків стануть сватами —
торбами обмінюються.

Що знає бай, те знає й слуга,
та сказати не сміє.

Поки ти із скаргою дійдеш до бека,
тобі спину зламають.

Манап * пограбує та ще й оштрафує.

У чесного судді нема родичів.

Якщо біс зробить журавля,
буде тобі крику.

Не май справи з лихварем,
не знайся зі слугою вельможі.

* М а н а п — волосний управитель.



Улюбленця султана народ не любить,
улюбленця народу султан не любить.

Маєш худобу — всі тобі друзі,
не маєш худоби — де друг?

Не жалій баєвої худоби,
не жалій чаю сквари.

Баєві так догоджав,
що й вівцю останню віддав.

Лахміття з дірки сміється.

Як не запобігав, а одержав
лише одне лоша.

За старе згарище бая сперечаються
двоє мишей.

Був я білою вершиною,
став битим шляхом.

Буває бенкет, буває й завтрашній
день по бенкеті.

І ангел збивається на манівці,
як золото побачить.

Побачивши гроші, навіть пророк
Мухамед збився на манівці.

Як не заплатиш, то мулла і
в юрту не зайде.

Мулла за гроші й собаці
молитву читатиме.

Не роби того, що робить мулла.

Два мулли — одна людина,
один мулла — півлюдини.

Де трави багато, бик гладшав,
де покійників багато,
мулла гладшав.

Мулла хоч і не любить часнику,
та як задурно дістанеться, не лишає
й зубочка.

Священник мулла цибулі не їсть,
зате як почне їсти, то й лушпиння —
не лишить.

Мулла сказав, що горілка очищає
навіть те, до чого торкнулася
свиня писком.

Яка там совість, коли скажуть
«м'ясо»!

В юрті мулли-священника знайшли
сім кабанячих голів.

Як є мулла, притримай свого язика.

Стережися мулли, що нишком
крадеться, стережися ходжі
в яскравому халаті.

Не надійся на святість ходжі,
шукай кращих засобів.

На святого ходжу не покладайся,
впав у воду, сам вибирайся.

Слугу аллаха й пророк боїться.

Ходжа, якому я вірив,
виявляється, тоне!

Мулла читає те, що знає,
ворона клює те, що бачить.

У мулли на язиці — символ віри,
а на серці — чортівні слова.

Коли злодій постаріє,
стає набожним.

У старій мечеті і зозуля —
муедзин.

Коли бек святенствує,
всі робляться шаманами.

Нема ходжі, котрий сказав би:
«Доволі!»

Верблюдові байдуже,
що куц священний.

Для темних людей і нечистий —
мулла.

Святий допомагає лише родичам.

В кого голова не болить,
тому до бога нема діла.

Пророк не бог, та від бога
недалеко.

Хто на бога надіється,
пішки ходить.

Піст голодний пророк Мухамед
вигадав.

Хіба бог, що взяв такого бридкого,
лишить мого гарного сина?

Хіба я в бога сіль украв?

Як згуртуються прості люди,
басві добра не буде.

І до бідного, і до вельможного
прийде смерть.

Скільки б не було принижень,
та правда своє візьме.

Бувало, що й коза вовка з'їдала.

Про негідні вчинки і через
сорок років дізнаються.

Ніж сорок днів по-панськи,
краще день по-людськи.

Місяць полою не закрити.

Настав час для бідняка, минули
хитрощі багача.

Супутник у небі, а бог де?



Окраса людини — друзі

Гора з горою не зійдеться,
людина з людиною — стрінуться.

Якщо не дійдеш згоди з іншими —
станеш поживою для хижких
птих.

Хто не дбає про супутника,
до ворогів потрапить.

Дружба — мов дзеркало,
розіб'єш — не склеїш.

Друзі пізнаються у біді.

Дружні і хлібом ситі бувають.

Подружишся з ковалем, матимеш
булатний меч.

Як друзі — то й тисячі мало,
як вороги — то й одного досить.

Справжній друг довіку тобі
добра бажатиме.

Друг хвалить позаочі, ворог — у вічі.

Друг скаже уїдливо, ворог мовить
лагідно.

Ворога остерігайся раз,
поганого друга — тисячу раз.

Якщо ти взяв у друга курку,
прив'язи йому в тороки гусака.

Рахунок дружбі не завада.

Торг дружби не знає.

Аул псують чвари, дружбу —
лукавство.

Одрізана пола рукавом не стане,
давній ворог — другом.

Було щастя, так сварка прогнала.

Лайка — початок бійки.

У сварці що-небудь і іншим
перепадас.

Коли свої сваряться,
чужому пожива.

Ніж бажати ворогові смерті,
краще побажай собі життя.

Той тому: «Добридень!», той йому —
«День добрий!», ото й уся дружба.

У кого дим окремо, у того
й турботи окремо.

Батирі спершу за шаблю хапаються,
потім братаються.

* * *

Кохання за вогонь палкіше,
за квітку ніжніше.

У нелюба й шапка гідка.

Цілувати силою — все одно
що вітер цілувати.

Не та красива, що вродлива,
а та, що серцю мила.

Сон подушки не шукає, кохання
вроди не питає.

Чоловік і дружина — місяць і зоря
в домі.

Перший скарб — здоров'я,
другий скарб — дружина.

Гарна жінка — половина щастя.

Окраса юрти — дружина.

Як бути самотнім, то краще
й не родитися.

У домі нежонатого як і є їжа,
то миски нема.

Вибирай жінку не красиву,
а розумну.

Легковажну жінку видно по очах,
розумну — по словах.

Гарний чапан — окраса на весіллі,
гарна жінка — окраса в житті.

Добра жінка — чари, лиха — чвари.

Добра дружина — родичі в юрті,
погана — й дорогу забудуть
до юрти.

Погана дружина — гість піде з юрти,
поганий син — щастя піде з юрти.

У кого дружина погана, у того казан
тріснутий, у кого чоловік поганий,
у тієї ніж зігнутий.

Хотів узяти чепурну, та втратив
і замазуру.

Коли я назву тебе «ханум»,
не гни кирпичи.

Узяв дружину — бери й дрова.

Як бути дружиною непутячого,
краще бути вдовою хорошого.

Хитрість однієї жінки дорівнює
в'юку сорока ослів.

У чоловіка одна хитрість,
у жінки — тисяча.

Яка користь з того, що часи спокійні,
коли в тебе жінка навіжена?

Кому вдома спокою нема,
тому в степу добре.

У жінки, що прийшла позичати
вогонь, слів на тридцять ротів.

Дружина сліпа — душа спокійна.

Чужа дружина дівчиною видається.

Коли чоловіка аллах хоче
покарати, той в п'ятдесят років
стає молодим.

Чоловік і дружина лаються,
а дурний втручається.

Навіщо ті рум'яна, коли чоловік
не любить?

Пшоно товче разом з камінням,
дружину свою вихваляє, мов дівчину.

Сила жінки дорівнює силі
семи волів.

Хоч і печера, та зате своя оселя.

Багатство своєї юрти побачивши
під час перекочовування.

Перш ніж одружуватися,
збери дрова.

Добробут родини залежить
від гирлиги вівчаря.

Окраса моря — кораблі,
окраса жінки — діти.

Хай будуть перед тобою діти,
а позаду худоба!

Дім з дітьми — базар,
без дітей — кладовище.

Дім з дітьми — квітник,
без дітей — могила.

Матері всі діти однакові.

Дитячу мову розуміє мати.

Кожному своє дитя місяцем здається.

Грає своє дитинча біленьким,
їжак — гладеньким.

Що бачив з гнізда, те й ловитиме,
коли вилетить.

Дочка — гостя в домі батьків.

Заміжня дочка —
за дверима юрти.

Дім, де є дочка, схожий на бурдюк,
де є кумис.

Кумису дай тому, хто п'є, дочку
віддай тому, хто просить.

Худій кобилі солі не давай,
за дурного доньки не віддавай.

На одному весіллі двох молодих
не буває.

В юрті ложки айрана нема,
а дочку звуть «ханум».

Око можна грайливо примружити,
а що з клятим носом робити?

Тасмниці молодої знає її рідня.

У дівчат-одноліток тасмниці
однакові.

Перебірливий відданиці полудивий
дістанеться.

Вибирала, вибирала, та й поганого
напала.

Краще нікого, як лихого.

Коли б то червоне не линяло,
коли б то дівчата не мінялися!

Місяць не помічає, що він уже
як жорно, парубок не помічає,
що вже дорослий.



Не личать бабі дівочі танці.

Гарний я, як і замолоду,
чом же дівчата дідом звуть?

Став дорослим, стань
і самостійним.

Полум'я згасне, легковажний
вгамується.

Як замолоду поровнистий,
то на схилі віку буде буйний.

Коня дивись, коли схудне,
молодця — коли постаршає.

Вчи дитину не палицею,
а словом.

Як кобила не хвицає,
а свого лопати не вдарить.

Мачуха навіть у могилі
руками розмахує.

Мачуха — зла, сирота — метивий.

Друга в біді оціниш, батька — як сам
батьком станеш.

У кого батьків нема, у того
й щастя нема.

Шануватимеш батька-матір,
матимеш шану і від своїх дітей.

Хоч шість днів голодуй,
а батька нагодуй.

Без матері дочка — сирота,
без батька — син.

Батько добрий — і син добрий,
мати гарна — й донька гарна.

Син скромний — батько щасливий.

Від зажерливої корови таке
й теля народиться.

У жалісливого батька
син забіякуватий, у жалісливої
матері дочка тонкосльоза.

Маєш гарного коня — приємна
довга дорога, маєш гарного сина —
серцю втіха.

Добре, коли в батька вдається син,
добре, коли він наслідує батька.

Думки матері про сина,
синові думки — в степу.

Син у батька, що комір у кожуха.

Поганий син — реп'ях,
погана дочка — перекотиполе.

Хто не має сина, той не має й роду.

В кого шість синів, у того худоба
в шести місяцях.

Син виросте — рід продовжить,
дочка виросте — світ за очі піде.

Був малим і кволим,
а виріс багатирем.

Краще мати одного родича,
аніж тисячу знайомих.

У кого рід великий, того в полі
не поб'ють.

Свій до свого горнеться.

Якщо у своїй юрті зайвий,
то як знайдеш пристановище
у чужих?

Родичам дружини
почесне місце.

о

Правдиве слово родичу
не подобається.

о

Як свого брата не шануватимеш,
то чужого — й поготів.

о

У кого є молодший брат, у того
є й поміч, у кого є старший брат,
у того є й щастя.

о

Хто не поважає свого старшого
брата, той улесливо дивиться
на чужого брата.

о

Дивлячись на старшого брата,
зростає молодший.

о

Не хвалися своїм братом, якщо той
на цвіту прибитий.

Повірила я сестриці своїй
та й без чоловіка залилась.

о

Кому щастить, у того собака
й траву їсть, кому не щастить,
того власна невістка оббирає.

о

Потрібне слово навіть невістка каже.

о

Тобі казан, кажу, а ти, невістко,
слухай!

о

Якщо довер не буде скромний,
невістка не буде поштива.

о

Від далеких сватів прийде у в'юках
їжа, від близьких — плітки.

о

Краще пошукати в своїй торбині,
аніж іти до хорошої братової.

о

Найстрашніший чужак із свого роду.

Краще добрий сусіда,
як поганий родич.

○

Сусідів собака сусіда не вкусить.

○

Свою загороду оберігай,
сусіда за злодія не вважай.

* * *

Гість — добра вість.

○

Прийде гість щасливий — вівці
двійнят приведуть, нещасливий —
на овець вовк нападе.

○

Хто раніше прийде, на рівнині осяде,
хто пізніше прийде —
той на схилі гори.

○

Не переночувавши, не набалакашся,
не погризши кістку, не наїсишся
м'яса.

Коли кличуть — не відмовляйся,
та сам не ходи.

○

Гість сумирний, як вівця.

○

Прошений не мерзне, а тремтить.

○

Хто щодня приходять — попів ковтас,
хто раз на місяць приходять —
жир їсть.

○

Тільки на поріг, а вже каже,
що покуття — його.

○

Коли гість ночує один раз — щастя,
два рази — біда.

○

Його й не запрошували,
а він прийшов та й каже: «А де халат
почесному гостеві?»

○

Поганий звичай — піби реп'ях у вовні.

Гостеві кажуть «приходь»,
«іди» не кажуть.

Хто в юрту зайшов, той з порожніми
руками не вийде.

Чи вдома, чи в гостині — їж і пий,
що дадуть.

Пригощася гостя, нагодуй
і його коня.

Кому хочуть дати, так і після
полудня кумис знайдеться.

Будинок, де є кумис,
усі знають.

У чужій юрті їжа смачна.

На бенкет ідеш — ходи ситий,
на поминки йдеш — іди голодний.

Хто не хоче дати,
в того їжа довго вариться.

Йдеш на бенкет, — виходь раніше.

Їсти випрошуючи — все одно
що пити саму воду.

Аби їжа, а миска знайдеться.

До порожньої миски благословення
не мовиться.

Ненажера не скаже «прошу»,
поки сам не наїсться.

Ненажері не показуй
великої таці.

Багато страв, багато
й церемоній.

Коли гість пишається,
господар сумує.

°

В поганій господі гість
порядкує.

°

Коли гість сильний,
він керує господарем.

°

Коли господар і господиня
лаються, інші млинцями ласують.

°

Хто господаря поважає, той
собаці його кине кістку.

°

Юрті, в якій ти раз їв хліб-сіль,
тисячу днів посилає привіти.

°

Того, з ким один день був знайомий,
тисячу днів вітай.

Той, хто проводить, ще не супутник.

°

Повага за повагу,
у фарбовану миску — мед.

°

За повагу — повага, за пиво — мед.

°

Борода потрібна на бенкетах —
поваги буде більше.

°

Один сам поважний, у іншого слова
поважні.

°

Дивись, щоб твій стіл для гостини
не вкрився порохом.

°

Велику чашу випий за гарну
людину.

°

Гостина красна господарем,
голова — розумом.

Хто за гостину злом заплатить,
той добра не знатиме.

○

Коли з мандрівки повернеться
молодий, йому має вклонитися
старий.



Маєш коня — пізнавай землю,
маєш батька — пізнавай людей

Якщо ти добрий чоловік,
твое ім'я житиме повік.

Хороша людина у п'ятнадцять років
не прикривається молодістю,
у сто — старістю.

Хороший кінь — баский,
хороша людина — вірна слову.

Не кожен кінь скакун,
не кожен птах орел.

Людину красить одяг,
дерево — листя.

Солов'я по пісні пізнають,
папугу — по пір'ю.

З поганого джерела і вода погана.

Погану людину і на верблюді
собака вкусить.

У поганой людини товаришів багато,
та її душі від них користі нема.

Лихий надів одяг новий, та яким був,
таким і лишився.

Нема озера без жаб,
людини без вад.

Краще скороминучий вітер,
як нестійка людина.

Шкіра в змії красива,
та зуби в неї отруйні.

Один кізяк зіпсує цілий глечик
масла.

Людина на вигадки багата.

Що в горщику, те й вилетіється.

Ученому світ ясний.

Людина красна розумом.

Той, у кого є знання, з будь-якої
біди виплутається, той, у кого нема
знаць, у тисячу нещастя потрапить.

Наука — джерело знаць, знання —
світильник життя.

Голова — вмістилище розуму,
око — дзеркало душі.

Вченим стати не важко,
людиною стати важко.

Старість навчанню не завада.

Якщо не знаєш сам, слухай того,
хто знає.

Знає не той, хто багато прожив,
а той, хто багато бачив.

Той, хто багато бачив, багато й знає.

Те, чого не знає один, знає інший.

Поки не говорено — хто почує?
Поки не показано — хто побачить?

Силу маєш — одного здолаєш,
знання маєш — сто здолаєш.

І поганий ловчий сокіл може
зрівнятися з крапцем, тільки навчай.

Не списом перемагають, а розумом.

Хитрість — шість, розум — сім.

Мій розум не в тебе, твій розум
не в мене.

°

Розум — у голові,
самоцвіти — серед каміння.

°

Розум злість перемагає.

°

Краще розум з голку, як зріст
з тополю.

°

Людина помирає один раз,
розум — тисячу разів.

°

Від ковалів залізо лишається,
від учених — написане.

°

Сила минає, знання лишаються.

°

Не маючи знань, не хвались,
не маючи досвіду, не повчай.

Виріс великий, а розуму не надбав.

°

Лобода росте і на солончаку,
борода — і в дурня.

°

Ходи попереду розумного,
позаду дурня.

°

Розумному — натяк, дурному —
палиця.

°

Розумний багаття доглядає,
дурень в казан зазирає.

°

Тисячі слів дурня не варті
одного слова розумного.

°

Похвали дурного при всіх —
надметься, як міх.

°

З дурнем поведешся — з ним
і біду розділиш.

Можна зустрітися із сліпим, та краще
не стрічатися з дурнем.

Помилиться розумний —
себе звинувачує, помилиться дурень
і боягуз — іншого гудить.

Розумний помилиться,
на себе нарікає, дурний помилиться,
супутника свого лає.

Змерз — кожуха лас, заблукав —
дорогу лає.

Дурний нічого не досягне, а того,
хто всього досяг, ненавидить.

Шкода слів, сказаних дурневі.

Порада дурневі — все одно що стріла,
пущена у степ.

Поки розумний міркує, дурний
уже робить.

Дурний вівчар за один день
випасє пасовисько.

Дурний собака і вдень гавкає.

Дурний жеребець меринів
розганяє.

Дві ноги в одну халяву суне.

Хотів брови підмалювати,
та й око виколов.

П'яниця на бенкеті п'яний,
дурень — щодня.

Дурень і від ячмінної юшки
хоробриться та в похід збирається.

Дурень не зрозуміє, поки
не штовхнеться.

Похвалиш розумного — він ворога
здолає, похвалиш мисливця
недолугого — його кабан роздере.

○

Позич штани в дурня, а він тобі
на бенкеті закричить: «Віддай!»

○

Відчує дурень силу, життя іншим
не дасть.

○

Повернули дурня ліворуч, а він
побіг праворуч.

○

Постав дурня розпорядником,
він єдиному сину око виб'є.

○

Дурному й віслюк муедзин.

○

Загадали шапку принести,
а він і голіву зняв.

○

Безтурботний — сонливий, дурний —
смішливий.

Туди дивиться — плаче,
сюди дивиться — сміється.

○

Один помирає, інший — сміється.

○

Кажуть, що зайнялася солома,
а він каже, що ворог розгромив
Самарканд.

○

Він на коника-стрибунця
меч підіймає.

○

Ослові пут не має,
а верблюдові сідло готує.

○

У нього навіть вола нема землю
орати, а він її поливає.

○

Його вантаж на корові поміститься,
а він про верблюда думає.

○

До одного мінарета не дійшов,
а вже намірився йти до другого.

Коли ворог геть пішов, він мечем
гній рубає.

Аламана стіна придавила, а вони
винуватця шукають.

З води взяв, у воду вилив.

Йому ніс хоч сажею намасти,
не помітить.

Його пожаліли, а він у печінку
хвицьнув.

Двоє шолудивих і в лісі знайдуть
один одного.

Миша у шпарку влізти не могла,
а до хвоста решето прив'язала.

Капає жир у світильник ворога.



Ліс масло в чужий світильник.

Собака тоді попливе, коли до його
носа вода підступить.

Вдариш — помру, даси — поїм.

Коли фарбувальника назвали
фарбувальником, він батькові своєму
бороду пофарбував.

Дають — не їсть, сховають —
знайде.

Якщо ти великий,
будь скромним.

Доки в самого борода не виросла,
не смійся над бородатим.

На своїй голові верблюда не бачить,
а на чужій і стеблину помітить.

Чужі капості одразу видно,
а своїх і до смерті не помітиш.

Жаба сама клишонога, а змію
кривулею зве.

Той, хто впав, сміється з того,
хто похитнувся.

Кенкує казан з горщика.

У кого живіт болить, тому
не до сміху.

Хвалькові не щастить.

З чваньком улесливий у дружбі.

Жеребця впізнаєш по табуну,
парубка-хвалька — по юрті.

Папуга хвалиться пір'ям, соловей —
голосом.

Той, хто вистрелив голуба, гадає,
що він мисливець.

Пташка думає, ніби вона
ловча птиця.

Потік гадає, що він повинь.

Доц вважає себе потоком,
криниця — озером.

Бик сам себе хвалить.

Кеклик * сам себе хвалить.

Виявляється, краща земля — на озері,
кращий з людей — ти.

Вчора лисиця красувалася,
а сьогодні попалася.

* Кеклик — гірська куріпка.

Пишається, ніби з божого пуна
вивалився.

До нього на козі не під'їдеш.

Його сяйва й місяць боїться.

Не кажи, що дужий, стрінеш
сильнішого; не кажи, що хитрий,
стрінеш спритнішого.

Не приньдся, Пірімкуле,
перед Алімкулом.

Перед малими не чванься,
до місяця руки не простягай.

Надмешся — луснеш,
виповнишся — розіллешся.

Так загордував, що його собака
навіть сала не їсть.

Захотів лев на місяць видертись,
та звихнув ногу.

○

Безрога коза просила роги,
та вух позбулася.

○

Коза сама розродитися не могла,
а до вівці повитухою пішла.

○

Ворона, що має загинути,
заграє з беркутом.

○

Хвалилась лисиця красою,
бо беркута не було близько.

○

Скільки б ворона не гелготіла,
гускою не стане.

○

Скільки крука не вчи, беркутом
не стане.

○

У нього, як послухати, порошок —
юрта, волосина — мов гора.

Забрався цап на гору та й хвастає:
«Який я високий!»

○

На пня одягли людське вбрання.

○

Хоч малий на зріст, та голос
високий.

○

Мале, а гонористе.

○

Щедрий схожий на озеро,
скупий — на пустелю.

○

Щедра рука багато й одержує.

○

Хто не хоче дати, той знайде
багато відмовок.

○

Краще стерпіти ганьбу від щедрого,
аніж підкоритися скнарі.

○

У скнари навіть з порізаного пальця
кров не тече.

У скнари садок не цвіте.

Сорока помирає з жадливості.

Коли хочуть гадюку вбити,
скнара й каменя не дасть.

Дав голку, а візьме верблюда.

Потопав — сокиру обіцяв,
витягли — сокириська жаль.

Голодний наїється, заздрісний —
ніколи.

П'ять — багато для того, хто дає,
шість — мало для того, хто бере.

Скажи глухому «драстуй»,
а він тебе вилає.

Двоє глухих одне з одного сміються.

Сліпий собака надіється на кульгаву
лисицю.

Полохливий засць і в борозні
не вміщається.

Один сам хоробрий, в іншого
слово хоробре.

Стріла летить швидко, а він тікає
ще швидше.

Хто рота обпик, той п'є дмухаючи.

І ворожбит може в біду потрапити.

На язиці мед, а на серці лід.

На вид люб'язний, а зсередини
чорний.

Хто всіх лас, того земля не прийме.

Він не вартий могили.

○

До гнилого мушва липне.

○

Хто відчуває свій гріх,—непокоїться.

○

Рябий кінь не загубиться,
негідник не виправиться.

○

Не буде з вовчєняти пса.

○

Гриф на горі, а очі його —
у передгір'ї.

○

Пригрій пса, а він тобі і на килим
нагидить.

○

Допоможи йому, а він тобі
на голову сядє.

○

Такий меткий, що блосі в тельбухи
кров увіллє.

Це такий, що воду в річці
на жир перетворить.

○

Такий проноза, що не дасть миші
висівки вкрасти.

○

Він до всякої бочки чіп.

○

Як хазяїн пройдисвіт, то й кінь
його хитрун.

○

Хоч якій меткий сорокопуд, та сили
у нього навіть на жайворонка
не вистачить.

○

Такий заклопотаний, що на гриві
коня їжу готує.

○

Коли кочують — він ззаду,
коли стають табором — він скраю.

○

Ти йому про кобилу, а він тобі
про верблюда.

Лисиця і тут бувала, і там шукала,
поки в сільце не попала.

Безсовісний поїсть і те,
що йому не призначено.

Донощику — шість кийків.

Злодій боїться донощика.

У злодія одна щока чорна,
в донощика — обидві.

І той злодій, хто краде м'ясо їв.

Близько до злодія стоятимеш,
поганой слави заживеш.

Злодій не розбагатіє.

П'яний верблюд і з верблюденям
подружиться.

Нап'яса до нестями —
розпрощася з честю своєю.

Безтурботний завжди радіє.

Безтурботний і від води жиріє.

Невдаха більше вірить
у прикмети.

У невдахи борода і на шиї росте.

Він і в пташиній тіні мерзне.

М'яке дерево шашіль точить.

Світло світильника на нього
не падає.

Поки шолудивий чухається,
бенкет скінчиться.

Несміливий і своєї частки
не одержить.

Роззява й верблюда не побачить.

Зовні гарний, та всередині
сили нема.

Хто за два човни тримається —
потоне.

Хто не уславився ділами,
той підпалює землю.

І оглухне, коли хоч день
не почує новин.

Один базіка перемаже тисячу
мудреців.

Не говори з базікою —
голову заморочить.

За копійку заговорити не примусиш,
а за тисячу — не спиниш.

Балакучий джигіт — мов кінь
без вуздечки.

Справжній молодець мало говорить,
та багато слухає.

Ворона кричить — себе тіпнить.

Реве, як молодий верблюд.

Горлатий півень довго не живе.

Цей чоловік горлатиме і в могилі.

Один шукає броду, інший — воду.

У нього місяць зійшов справа
(тобто — йому щастить).

В щасливого обличчя сяє.

○

До удачливого свати ходять.

○

Скромному парубкові на полюванні
кіік * попадається.

○

Краще чесно придбати козу,
як нечесно — верблюда.

○

Благородний не приховує
своїх намірів.

○

На те вона й ластівка,
щоб стрімко літати.

○

Просити пощади, поки є ще душа, —
не ознака мужності.

○

Сильне серце й каміння ламає.

* Кіік — гірський козел.



Думка за вихор хутчіша

Слово слово знаходить.

Серце — скарбниця слова.

Батько слова — вухо,
батько шляху — копито.

Окраса мови — прислів'я,
окраса мудреця — борода.

Початок прислів'я — слово.

Думка — скарбниця слів.

Мова — сховище думки.

За гарною людиною добре слово
летить.

Краще померти джигітові,
аніж його слову.

Мудрий вмирас, та слово його живе.

Чарівність красуні — в очах,
приваба мудреця — в словах.

Язык мудреця — спільний,
руки умільця — спільні.

Воду лий на землю, яка її вбере,
слово кажи людині, яка
його оцінить.

Хто слова не розуміє,
тому дорогу скеля заступає.

Мова розумного коротка.

Ріж нитку довгу, слово кажи
коротке.

Слово, що зірвалося з язика,
ходить серед тридцяти племен.

Богатирі пізнаються у герці,
красномовці — в спірці.

У майстра рука золота,
в промовця — слово.

Він красномовний — йому нечистий
у рот плюнув.

З води не сколотиш масла,
в пустому слові не знайдеш думки.

Кого слово вразило — не підведеться,
хто з ніг звалився — підведеться.

Рана від слова гірша за рану від кулі.

Язык — друг мій, язык — ворог мій.

І язык може стати ворогом.

З язика отрута і мед капають.

Слово пече сильніше від вогню.

Того, хто тебе б'є камінням,
бий словами.

Лише слово до біди доводить.

Добре слово підносить,
зле — серце засмучує.

Якщо по-доброму попросиш,
задурно дадуть.

Доброго слово вбиває,
поганого — палиця.

Огуда вбивас, похвала до мети веде.

Ласкою і гадюку з нори виманиш.

Людині все думки мало,
вовкові — овець.

Сказати «бачив» — багато слів,
сказати «не бачив» — одне слово.

Язик до Мекки доведе.

Що вухо почує, те око побачить.

Слово скажи, та про наслідки думай.

Навіть жарт треба обдумати.

Один раз скажеш неправду —
словом твоїм віри не буде.

Ворог чого тільки не скаже,
уві сні чого тільки не привидиться!

Краще спіткнутися ногою,
аніж словом.

У брехні короткий крок.

Навіть щире слово брехуна
здається неправдою.

Брехун піймається на гарячому
швидше, аніж кульгавий.

Хоч і сидиш криво, говори прямо.

Казав Кара Манка, а соромно
було мені.

Брехня — щастю завада.

Брехня до добра не доведе.

У брехні мертвий свідок.

Називас брехню правдою,
кривого — здоровим.

Правда гнеться, кривда ламається.

У брехні казан не кипить.

Брехня знайде свого господаря.

Якщо брехню називати істиною,
то правда втече світ за очі.

Правда своє візьме.

Правда сама себе очистить.

Що сказано у вічі, в тому
образи нема.

Слово від правди не псується.

Говорить що одному, що тисячі.

Шепотіння не розмова,
гомілка не м'ясо.

Те, що вдома мав на думці,
зламає базарна ціна.

Залізо куй, поки гаряче,
слово кажи вчасно.

Вуста — хоробрі, язик — чванливий.

Мовчазний великої біди позбудеться.

На вухах, що слухали,
провини нема.

На чужий рот сита не накипеш.

* * *

Батько гір — з піску,
батько річок — з джерела.

Трава росте там, де її не випасають,
вода тече там, де нею не зрошують.

Початок річки — джерело.

Річка очищається з верхів'я.

Нема лісу без звірини.

Не кожен круглоголовий — людина.

Хай навіть вітер повіє,
ранішня зоря передчасно не зійде.

Хто зміряє відстань між далеким
і близьким?

Зелене жовтіє, молоде росте.

«Буде» цікавіше, ніж «було».

Було й так, було й сяк,
а де ж причина?

У «сьогодні» є «завтра».

У призахідного сонця є ранкова зоря.

Без вітру і билінка не ворухиться.

Що минуло, того не вернеш.

Життя, що проминуло, — птах,
покличеш — не вернеться.

Прожиті літа і втрачена честь
не повертаються.

Молодість схожа на співучого
улара *.

Старіють очі, та не старіє душа.

Кінь втомив не помічас,
безбородий — старості.

Старий беркут мишей ловить.

Бик старіє, та ніс його не старіє.

Той, хто на аргамача сів,—
із своїми супутниками розлучиться,
той, хто довго живе, із своїми
однолітками попрощається.

Сніг тане, слава минає.

Без відлиги сніг не зійде.

* У л а р — гірський індик.

Каганець без гноста не світить.

Типчак * зникне, схил гори
залишиться.

Яйце, що лежить на землі,
стане птахом у небі.

Сива борода чорною не стане.

Все, що живе, смертне.

Людина — то володар, то раб.

Горщик тисячу днів цілий,
а розіб'ється в один день.

Нема життя, що не кінчається,
нема заліза, що не ламається.

* Т и п ч а к — ковил паша для овець.

Хто прийшов, той і піде.

Якщо в тебе ще є день життя,
півдня гасай на скакуні.

Без надії лише шайтан.

Здоров'я — найбільше багатство.

Що на голову впаде,
те око побачить.

Де тобі болить, там твоя душа.

В кого не болить, той не стогне.

Хвороба мине, дурна звичка
залишиться.

Кожному своя хвороба тяжка.

Кожен сам знає, що в нього
всередині болить.

Хвороба звалюється пудами.

Хвороба, що ввійшла батманами,
виходить золотниками.

Хто ліки знайде, той від
смерті врятується.

Лікар — супутник хвороби.

До хворого, що має одужати,
лікар сам приходить.

Ліки від хвороби, що минеться,
самі знайдуться.

Хворобам — ліки,
козенятам — полив.

Як не приховуй хворобу,
смерть її викаже.

Смерть приходять неждана.

Смерть забирає, хвороба принижує.

Дорога смерті коротша за крок
куріпки.

Не вік володар — смерть володар.

Як уже натрапив на даровий саван,
треба помирати.

Плач не за життям, а за
честю своєю.

Ганьба гірше смерті.

Краще голову втратити, ніж честь.

Який небіжчик, таке й голосіння,
яка шана, такий і дарунок.

Молодець народжується вдома,
помирає на війні.

Аніж помирати нерухомому,
помри рухаючись.

Коли на твою голову звалиться гора
нещастя, май її за муху.

Турботи сушать, неспокій старить.

Краще один день звичайного життя,
аніж сорок днів церемоній.

Плач і сміх по сусідству живуть.

Туга — марна, плач не допоможе.

Справі давній не допоможеш,
від жалю користі нема.

○

Турботи молодця пригнічують,
суховій траву сушить.

○

Аби голова, а волосся буде.

○

Жертвуючи вухами, збережеш
голову.

○

Око — боягуз, рука — смілива.

○

Труситься, як патериця дровіша.

○

Буває, що з остраху стають героями.

○

Надмірна хоробрість голові загрожусь.

○

Одчайдушний батир часом у полон
потрапляє.

Хіба людина з бородою потрапить
ворогові до рук?

○

Поки думаючий додумався,
відчайдушний побував і вернувся.

○

Квапливий помиляється,
скнара розоряється.

○

Від обережності шкоди нема.

○

Хто ворога жаліє, той сам
буде поранений.

○

Хто страху не знає,
той ворога здолає.

○

Від сорому і земля репається.

○

Совість не слід втрачати,
навіть коли досягаєш віку пророка.

○

Співчуття не старіє, золото не гниє.

Щастя своє неси обережно.

○

Їсть не мішок, а людина.

○

Шлунок порожній —
сила втече.

○

Їжа для людини — сила,
кінь — крила.

○

Того, хто не вміє цінувати коня,
дорога навчить; того, хто не вміє
цінувати харчів, голод навчить.

○

Як неголодний, то й м'ясо
ярки несмачне.

○

Коза, що ласиться на траву двох гір,
зостанеться голодною.

○

Голодний навіть у порожній казан
заглядає.

Голодна ворона камінь клює.

○

Коли ріє поливають, воду п'є
й бур'ян.

○

Як їсти самому, краще з іншим
поділитись.

○

Хай краще живіт лусне, аніж
залишиться гарна їжа.

○

Шлунок доводить до пекла.

○

Коли вже жувати, то жир.

○

Жир гарний, навіть коли ти його
й не їси.

○

У кого харч жирний,
у того одяг у сажі.

Біля казана ходитимеш —
сажею замажешся.

Аби їжа, а казан знайдеться.

Куди б не пішов — скрізь у казана
чотири вушка.

Де є люди, там лисиця з голоду
не здохне.

Якщо ти пастух — ось тобі худоба,
якщо ти торговець — ось тобі люди.

Поки живий, доглядай свою худобу.

Якщо ти сів на доброго коня,
то далеке стане близьким.

Кінь доброго не втомлюється.

Тасмниці коня відомі господареві.

Кожне копито спотикається.

Кожен скакун по-своєму біжить.

Нема аргамака з незбитими
копитами, нема кречета з цілими
крилами.

Хто їде кроком — доїде,
хто скаче — відстане.

Піший кінного не наздожене.

Якщо лоша не стане конем,
батир опиниться в полоні.

Бойовий кінь тягара не помічає.

Коневі одне випробування,
джигітові — тисяча.

Краще теличка, ніж ледача коняка.

Бойовий кінь до слухного часу,
скакуа щодня потрібен.

○

Кінь тричі ступить на те місце, на
яке не хотів ступати.

○

Гарному коневі — один нагай,
поганому — тисяча.

○

У пса злість у хвості,
в коня — у вухах.

○

Коня можеш втратити, та зброї
не втрачай.

○

Хто коня береже, той на коні їздить,
хто шубу береже, той у шубі ходить.

○

Баский кінь у стайні викликає
заздрість.

○

Один кінь куряви не здійме.

Кінь крутиться на припоні,
а до кола прийде.

○

Хай краще обжене сусідова вівця,
ніж кінь чужинця.

○

Патериця до лошати доведе,
лоша — до коня.

○

Коли кінь овес їсть, віслук
вуха напорощує.

○

Про завтрашній день навіть
осел дбас.

○

Віслюка женуть на пашу, а він
іде до помийниці.

○

Віслюку ціна таньга *, сідлу — тисяча.

* Т а н ь г а — старовинна грошова
одиниця.

Верблюду від в'юка втечею
не врятується.

Одногорбий верблюд важку ношу
підіймає.

Верблюд здох, зате верблюденя
й сідло лишилися.

Де багато сухоцвіту,
там верблюденя не помере.

Ніж пішки ходити,
краще на верблюді їздити *.

Яка користь від Ойсулата **
хворому верблюдові?

* У киргизів їзда верхи на верблюді не
була у звичай.

** Ойсулат — покровитель верблюдів
(міф.).

Білий собака, чорний собака —
все собака.

Собака сподівається і на той харч,
якого йому не дадуть.

Собаці топлоне масло не пожива.

Один собака гавкає, побачивши,
інший — навмання.

Пес як звикне, то й на тигра
гавкатиме.

Собака гавкає, а караван іде.

Бистроногого хорта лисиця
не любить.

Коли собака набридне — він гавкає,
коли людині набридне —
вона сміється.

Собака на прив'язі не годен
полювати.

Жаба сама в степу, а очима —
в озері.

Жива миша краща від
мертвого тигра.

Орел на своє черево дивиться,
кречет — на здобич.

Все, що може бекати,—
вівця.

Хіба звичаю зрікаються,
хіба на корову вуздечку накидають?

Худої корови великі роги
не прикрасять.

Людині — натьок, тварині — кийок.



В'юк, що перехнябився, не стане
на місце.

Натовп страхас, глибина поглинає.

У заліза обидва кінці гарячі.

Мисливець шукає кііка,
кіік — висоту.

* * *

Коли гора, на яку ти видерся,
висока, то камінь, який ти кинеш,
впаде далеко.

Щоб подивитися на високу гору,
не обов'язково сходити
на її верхів'я.

Поки сокиру здіймають,
поліно відпочиває.

І в жебрака буває свято.

Напередодні рамазану *
і жебрака привітають.

Просити коня — не ганьба,
просити сідло — ганьба.

Коней крали разом,
а слава дісталася Манасу.

Якщо довбня сильна, то навіть
повстаний кіл у землю зажене.

Від забавки й пожежа буває.

І крива ломака стає прямою,
коли її попарити.

Куди не підеш —
усе Мамаєва могила.

Гора Ала-Тоо на весь світ дивиться.

* Рамазан — мусульманський піст.

У степу й ниточка — здобич.

○

Козерог любить гори,
заєць — вибалки.

○

Коли розсиплеться з пазухи,
то попаде тобі у халяву.

○

Хто зараз лінується ходити,
той коли-небудь побіжить.

○

Чи тепла шуба, знає її господар.

○

Неповний чайник швидко закипить.

○

Замерзаючому і зірка — багаття.

○

Постав сліпого за сторожа,
а він ворога пропустить.

○

Хто йде навпомацки,
об стіну заб'ється.

У кого покрадено вівці, той замикає
ворота на засув.

○

Краще сьогодні тельбухи,
аніж завтра курдюк.

○

Буває, що й від затірки
зуб ламається.

○

Хто не бачить, той і верблюда
не помітить.

○

Сліпому хоч і покажеш —
не побачить.

○

Добре, каші ми наварили,
та хто її сьорбатиме?

○

Якщо твої чоботи гарні,
хай не роблять погам боляче.

○

Де вже землі бути рівною,
коли у тебе чоботи криві?

Яка користь, що світ великий,
коли чоботи тісні?

Ічіги * знайдуться, а подивись
лишень на морду собаки,
який їх з'їв.

Поглянь на гніздо перепілки
і не ображайся на її м'ясо.

Подивлюся на галасливого цапа,
коли він річку переходитиме.

То було за тих часів, як жайвор
на спині вівці гніздо звив.

Збудеться, коли хвіст верблюда
торкнеться землі.

Чекав, поки варилося, так невже
не почекаєш, поки з казана виймуть?

* Ічіги — шкіряне взуття, чоботи.

Хіба той, хто щодня м'ясо їсть,
розведе худобу? Хіба той, хто м'яса
не їсть, збереже життя?

Кішка, яка не добралася до м'яса,
каже, що воно смердюче.

Шкода, що масла нема, а то аби
було борошно, я попросила б казан
та спекла перепічок.

Моє звичне пекло краще за твій
незвичний рай.

Хай мені вовк спину виїсть,
аби мої очі не бачили.

Швидко йдеш — кажуть: «Риссю».
Тихо йдеш — кажуть: «Кульгавий».

Хіба може голка влякати в мішку?

Хіба сонце винне, що казан
опівдні не бачить?

Де пройде голка, там пройде
й нитка.

Змерзлого голодний веде.

Це все одно що верблюда напувати
з чашечки.

Погане добрим стало, куце — довгим,
пелена — рукавом.

Яка основа, такий і уток,
який осел, такі й пута.

Забруднився, як совок для попелу.

Плаче, як біла верблюдиця.

Його ніс схожий на піхви меча.

І бородавка тіла додає.

Передній задньому місток.

Того, чого не знаєш, більше,
ніж того, що знаєш; того, чого
не бачив, більше, ніж того, що бачив.

Сон не зважає на постіль.

Короткого мотузка
калмицьким вузлом не зав'яжеш.

Давній справі — відхідна.

Пізні роги обганяють ранні вуха.

У мудрого знавця один чобіт
кособокий.

* * *

Не пробуй дістати місяць з неба.

З вітром не змагайся, за тінню
не ганяйся.

Не шукай грані в яйці.

Не довіряй вовкові отари.

Не доручай голодному їжі варити,
змерзлому багатти палити.

Спочатку подивись, а потім іди
дізнайся, а потім поспішай.

Не замітай там,
де поставитимеш юрти.

Вибирай не стоянку, а касовище.

Не кажи, що поблизу нема вовка,
не кажи, що поряд нема ворога.

Коли ти розсердився, полижи сіль.

Схопи лівою рукою гнів правої руки.

Коли приходиш за айраном,
не ховай чашки.

Не допомагай непутящому.

Сидячи на верблюді, не ховайся
за козу.

Коли вже падати, то мадай
з одногорбого * верблюда.

Як ти порошок, то не вдавай
із себе гору.

З удачливим не змагайся,
із щасливим не закладайся.

Не крій кожуха лиш по собі.

Не доручай вовкові пасти вівці.

* Одногорбий верблюд —
символ сили і могутності.

Не будь супутником тому,
хто сів на інохідця.

Не зачиняй кріпко тих воріт, які,
повернувшись, доведеться відчиняти.

Якщо не знаєш вдачі ловчого птаха,
не бери його в руки.

З удачливим добре мати
спільне вогнище.

Бика оплакуй там, де він здох.

Говори там, де слухають,
поливай там, де треба.

Перед добрим схилися,
з поганим будь непохитним.

Поженешся за великим —
і мале втратиш.

Половатимеш з беркутом,
носитимеш червоного лиса.

Не покладай надій на сліпий дощ.

Не розпуская плиток — все одно
дізнаються.

З безсовісним не водись.

Не дружи з кожним,
хто тобі сподобався.

Голос акинів — звуки домри.

Добра порада — половина удачі.

Добрий намір — половина щастя.



**КИРГИЗСКИЕ
ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ**

Сборник

Составитель и переводчик
Гайдай Михаил Михайлович

Серия «Мудрость народная»
(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *З. Г. Коваль*
Художник *О. І. Хорунжий*
Художній редактор *В. В. Машков*
Технічний редактор *Б. С. Куйбіда*
Коректори *А. В. Кудрявцева,*
Г. М. Стадник

Виготовлено
на книжковій фабриці «Жовтень»
республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига»,
Київ, Артема, 23-а.

БФ 32896.

Здано на виробництво 8.VII 1976 р.

Підписано до друку 5.X 1976 р.

Папір № 1.

Формат 70×108¹/₆₄.

Фізичн. друк. арк. 2,5.

Умовн. друк. арк. 3,5.

Обліково-видавн. арк. 3,084.

Ціна 27 коп.

Замовл. 1145. Тираж 50 000.

